

SZEMIOTIKA NÉLKÜLI SZEMIOTIKA

(Eero Tarasti: *Esimerkkejä, semiotiikan uusia teorioita ja soveluksia*, Gaudeamus kiadó, Helsinki, 1996.)

Eero Tarasti finn szemiotikus legújabb izgalmas könyvének bemutatására úgy vállalkozunk, hogy közben kitekintést nyújtunk tágabb témákra is. Így szóba kerül nemcsak Tarasti szerepe a finn szemiotikában, hanem a finn szemiotika helye is az egyetemes szemiotikában. Ugyanakkor Tarasti tevékenységének bemutatásán keresztül képet kaphatunk egy születőfélben levő szemiotikai elméletről, valamint a szemiotikus módszerek sokoldalú alkalmazhatóságáról, azaz arról, amit Charles Morris is annak idején hangsúlyozott: a szemiotika nemcsak önálló tudományág, hanem a különböző tudományokat összekapcsoló elmélet.

1. A finn szemiotika múltja és jelene

A finn 'szemiotika' megnevezésen a Finnországban működő szemiotikusok avagy szemiotikai módszereket használó kutatók tevékenységét, valamint az adott intézményesített keretet (folyóiratok, központok) értjük. Még nem mondhatni, hogy módszereiben önálló iskolát alakított volna ki, mint például a párizsi iskola Algirdas J. Greimas körül, bár épp Tarasti az, aki jelenleg a szemiotika területén új ötletekkel jelentkezik. A *Suomen Semiotiikan Seura* (Finnországi Szemiotikai Társaság) 1979-ben alakult meg, pontosabban alakult át a fél tucat helsinki egyetemista irányította *Strukturalisttinen Piiri* (Strukturalista Kör) mozgalomból. Előzményeket formalista és strukturalista vonalon találunk. A század elején működött A. Krohn és Th. Aarne folklór iskolája, mely Vladimir Proppnak is ösztönzést jelentett. Ekkor alkotott az első finn szemiotikusnak nevezhető finn-svéd Henry Parland, akinek kultúrális esszéi az orosz formalizmussal mutatnak rokon vonásokat (l. Tarasti 1996, 246-248). George Henrik von Wright modális logikai tanulmányai, Jaakko Hintikka analitikus filozófiai írásai az elmúlt évtizedek alatt szintén meghatározó jellegűek voltak, akárcsak Irma Rantavaara, Aatos Ojala egyetemi előadásai.

A 80-as években nemcsak a szemiotikai társaság taglétszáma növekedett kétszáz fölé, hanem a szemiotikai módszereket használó doktori értekezéseké is több tucatnyira emelkedett, lásd Pertti Ahonen: *Public Policy*

Evaluation as Discourse (Közpolitikai megnyilvánulások, mint diszkurzus, 1983), Päivi Suojanen: *Finnish Folk Hymn Singing. Study in Music Antropology* (Finn népi vallásos énekek előadása. Zeneantropológiai tanulmány, 1984), Satu Apo: *Ihmesadun rakenne* (A varázsmese szerkezete, 1986), Henrik Gahmberg: *Symbols and Values of Strategic Managers — A Semiotic Approach* (A stratégiai menedzserek jelképei és értékvilága — Szemiotikai megközelítés, 1986), Pekka Paasonen: *Vallankumouksen henki hengen vallankumouksessa* (A forradalom szelleme a szellem forradalmában, 1987), Anna Louhivuori: *Myyttit kuvina. Marc Chagallin I Pariisinkauden maalausten strukturaalistis-semioottista tulkintaa* (Mítoszok mint képek. Marc Chagall első párizsi korszakában készült festményeinek strukturális-szemiotikus értelmezése, 1988), Marja-Liisa Honkasalo: *Oiréiden ongelma* (Problémák a mérgekkel, 1988), Kari Salosaari: *Perusteita näyttelijäntyön semiotiikkaan* (Az előadóművészet szemiotikájának alapjai, 1989). Ezekben a munkákban a szemiotikai elméletek alkalmazásának színes skáláját találjuk Charles S. Peirce-től A. J. Greimasig és Jurij Lotmanig.

Az, ami a szemiotika általános történetében a 60-as, 70-es években következett be először, azaz az intézményesülés nyújtotta legitimizáltabb megnyilvánulás, Finnországban a 80-as években történt meg. Az évente tartott társasági ülések mellett egyre változatosabb akadémiai keretek között került sor szemiotikai előadássorozatokra, mint például a Helsinki Tudományegyetem Zenetudományi Tanszékén Eero Tarasti irányítása alatt, a Kereskedelmi Főiskolán Henri Broms által. Az 1982-ben alapított *Synteesi*, amelynek alcíme *Taiteidenvälinen aikakauslehti* (Szintézis. Művészetek közötti interdiszciplináris folyóirat), otthont adott a szemiotikai írásoknak. Jelenlegi főszerkesztője pedig Eero Tarasti. A 80-as évek második fele sűrű volt az eseményekben: 1987-ben megalakult a *Nordic Association for Semiotic Studies* (Szemiotikai Tanulmányok Északi Társasága), melynek első elnöke Eero Tarasti volt, 1988-ban pedig az *International Semiotics Institute* (Nemzetközi Szemiotikai Intézet), melynek tűzhelye Imatra kelet-finnországi városkában lelhető. Ezek a szervezetek is évi kongresszusokat tartanak Imatraban a nyár első felében, amikor a finn szemiotikai társaság is, valamint a nyílt részvételű szemiotikai nyári egyetem szervezi kurzusait. A téli szemiotikai szabadegyetem általában január utolsó két hetében zajlik.

A 90-es években, habár nem teremtettek még önálló egyetemi keretet a szemiotikai oktatásnak, a szélesebb közönség számára egyre több publikáció jelenik meg. Az 1990-ben közreadott Tarasti- tanulmánykötet *Johdatusta semiotiikkaan* (Bevezetés a szemiotikába) címmel, valóságos

sikerkönyv lett, harmadik kiadására 1996-ban került sor. Henri Broms 1985-ben kiadott könyve, *Alkuvien jäljillä. Kulttuurin semiotiikkaa* (Kezdők nyomában. A kultúra szemiotikája), kellemes fogadtatásban részesült, akárcsak az 1993-as *Paikan henki* (A hely szelleme). Altti Kuusamo (*Tyylistä tapaan, Stílustól szokásig*, 1996), Jan Blomstedt (*Kenen siirto*, Kinek a vándorlása, 1993; *Oma aika*, Saját idő, 1995) szintén pozitív visszhangra lelt. Az imatrai kiadványok száma szintén gyarapodott az *Acta Semiotica Fennicá*val, a fordításirodalom pedig a korábbi Peirce, Greimas, Lévi-Strauss, Lotman fordítások mellett Uspenski, Barthes, Kristeva, Eco fontosabb írásainak finn átültetéseivel gazdagodott. Sőt, egy érdekes műfaj is felbukkant az Umberto Eco mutatta példák után: a szemiotikai regény, lásd Henri Broms *Nosferato*-ja (1993), Eero Tarasti *Professori Amfortsin salaisuudet* (Amfortas professzor titkai, 1996) című könyveit.

Az 1980-as évek végétől Finnország Skandinávia és a Baltikum legtevékenyebb szemiotikai központjává lépett elő. Az 1997-es év első fele is sokszínű témákat vetett fel. A kéthetes téli szemiotikai szabadegyetemet februárban egy gasztronómiai konferencia követte Imatraban, márciusban a Helsinki Egyetem Pszichológiai Tanszéke szervezett szemiotikai szemináriumot, április elején a Finnországi Szemiotikai Társaság ülésezett, júniusban pedig az imatrai intézet tartotta 7-10 napos évi kongresszusát (témái között volt a *Homo Balticus* is).

A Helsinki Egyetem rendszeres szemiotikai előadásai mellett (bevezetés a szemiotikába, zeneszemiotika, egzisztenciális szemiotika, mint Eero Tarasti előadásai, az irodalom szemiotikája mint a fiatal Harri Veivo előadása) számos nemzetközi előadó tartott pár napos, egy hetes előadásokat, vö. 1997-ben Robert Cogan, Pozzi Escot, Hoppál Mihály referátumait. 1997. májusának végén Thomas Sebeoköt a Helsinki Egyetem Díszdoktorává avatták szemiotikai munkássága értékelésének jeléül.

2. Eero Tarasti és a finnországi szemiotika

Amint a fentiekből is kiderül, Eero Tarasti (sz. 1948) központi szerepet játszott a finnországi szemiotikai keretek megalakításában és működtetésében. Nemcsak szervezőként (a *Suomen Semiotiikan Seura*, a *Nordic Association for Semiotic Studies* létrehozásánál), a *Synteesi* folyóirat főszerkesztőjeként (vendégszerkesztőként a *Semiotica*, valamint a *Dégres* folyóiratoknál) tevékeny, hanem szemiotikai tantárgyak előadójaként a Helsinki Egyetemen, valamint fordítóként (A. J. Greimas, Cl. Lévi-Strauss, U. Eco, M. Grabócz stb. műveit), és nem utolsó sorban zeneszemiotikai

kutatóként is.

Tarasti 1978-ban Finnországban angolul megjelent doktori disszertációját 1979-ben a Mouton kiadó újra kiadta *Myth and Music – a semiotic approach to the aesthetics of myth in music, especially that of Wagner, Sibelius and Stravinsky* (Mítosz és zene – azaz a zenében levő mítosz esztétikájának szemiotikai megközelítése, különös tekintettel Wagner, Sibelius és Sztravinszkij műveire) címmel. E könyv finnül 1994-ben jelent meg. Ez a tanulmány nemcsak Finnországban, hanem az Egyesült Államokban, Franciaországban is egyetemi tankönyvvé lépett elő. Hasonló visszhangot keltett a pár éve az *Advances in Semiotics* sorozatban megjelent *A Theory of Musical Semiotics* (A zenei szemiotika egy elmélete, 1994). Ezek a művek, akárcsak 1990-es tanulmánykötete, a *Johdatusta semiotiikkaan. Esseitä taiteen ja kulttuurin merkijärjestelmästä* (Bevezetés a szemiotikába. Esszék a művészetek és a kultúra jelrendszereiről), elsősorban a strukturalista szemiotikai hagyományok megismertetésével és alkalmazhatóságuk bemutatásával foglalkozott. Peirce, Lévi-Strauss mellett Tarasti munkásságára nagy hatással volt Greimas, akinek számos tanulmányát és egy könyvét Tarasti maga fordította finnre (Greimas, A.J. 1980. *Strukturaalista semantiikkaa*. Gaudeamus). Legújabb szemiotikai tanulmánykötete azonban váltást mutat a tekintetben, hogy előtérbe kerül a filozófiai hagyomány egzisztenciális vonala. Az alábbiakban erre a műveire térünk ki részletesebben. Indokolhatni ezt azzal is, hogy míg korábbi művei megteremtették az alapot a szemiotika finnországi virágzásához, és ebben olyan társakra talált mint Henri Broms, Altti Kuusamo, az utóbbi kötete egy önálló elmélet kibontására tesz kísérlete. Ha pár év(tized) múlva a szemiotika finn iskolájáról beszélni fogunk, akkor lehetséges, hogy erre a műre mint kiindulópontonra fogunk emlékezni.

3. Eero Tarasti egzisztenciális szemiotikája

1996 végén jelentette meg a helsinki Gaudeamus könyvkiadó Eero Tarasti legújabb könyvét: *Esimerkkejä, semiotiikan uusia teorioita ja sovelluksia* címmel, melyet magyarul *Előjelek, a szemiotika új elméletei és alkalmazásai* címmel fordíthatnánk. Máris nehézségek akadnak e fordításban, mert a finn első szó, *esimerkkejä*, összetétele valóban 'elő'+ 'jel', azaz 'ősi' / 'előd' / 'minta' + 'jelek' / 'jegyek' / 'nyomok', a szó jelentése viszont 'példák'. A könyvben bemutatott újabb elméletek mellett viszont, melyek többé-kevésbé ismertek lehetnek a magyar olvasó számára is, Tarasti egy egészen új elmélet-ötlettel jelentkezik. A könyv első fejezeteiben Tarasti ennek az ún.

egzisztenciális szemiotikának az első lépéseit mutatja be. A címben található *előjelek/példák* így finnul többszörösen is jól választottnak nevezhető.

Saját elmélete kiindulópontját Tarasti így fogalmazza meg a *Promenaadilla Euroopassa eli postmodernin loppu* (Séta Európában, azaz a posztmodern vége) című tanulmány kiáltványjellegű részében:

Új komolyságú korszak felé tartunk. Ezt az átmeneti időszakot a következők jellemzik:

1. a jelentés sokféleségének és váltakozásának, ellentmondásosságának, többértelműségű játékának, valamint kulturális viszonylagosságának megelégedése;
2. a maradandó, a valódi és az autentikus jelentés keresése;
3. hit a saját jelentés jogosultságában, menekvés saját valóságunk határain belülre, melyek következtében fokozódik a kicsinyesség és a türelmetlenség;
4. általános elszegényedés, melyhez tetteseket keresünk;
5. az emberek megalázó elválasztása — nem megkülönböztetése, hanem elválasztása! -, jóra és rosszra való felosztása, melyet objektív, természet-tudományi tényekkel akarunk megmagyarázni (felmenő biohisztórikus fejtegetések, 'gének' keresése);
6. a machine infernale-nak megtapasztalt társadalom, melyben nincs ráció;
7. a tudományos berkekben tapasztalható ellenséges reakció azon elméletek iránt, melyek a dolgok megmagyarázásra és egyben a megértésükre is törekszenek; -izmusokból -ikákba való átlépés (pl. strukturalizmusból szemiotikába), csupán megmagyarázásért, a megértés fölösleges ballaszt, baj, fáradság, melytől való megválás valóban hatásossá teszi az elméleteket;
8. alapjelként az ikonikussághoz való visszatérés, az azonosság felerősödése;
9. a realizmus győzelme a nominalizmus, a nyelvi játékok felett, konvencionális szabályrendszerekből önmaga irányította szabályozás-rendszerekbe való áthelyezkedés, azaz vissza a kibernetikához;
10. vissza a 'nagyemberekhez', a tudomány filozófiája csúcsról csúcsra való haladás; ennek megfelelően a tudomány mintha csak az ún. csúcscokat érintené, amelyek amaszt teremtik, és amik miatt a tudomány létezik; csak a csúcscokat érdemes pénzeln.

Számos fenti jellemvonás eléggé negatív, vagy legalábbis egyfelől még

mindig így éljük meg. Másokat pedig megpróbálunk ideológiailag elfogadhatóbb formába önteni. Megrostálás, szétválasztás helyett a 'managing by result' háttérrel, a következmény vállalásáról beszélünk, és mindent vállalkozástól vezéreltnek tartunk. Nemrégiben a televízió bemutatott egy olyan játékfilmet, melyben Okko Kamu zenekarával együtt olyan vállalkozásba kezd, hogy minden felelősségteljes tételt hangsúlyozzon. Fiktív példa lehet még a következő eset is. Feltételezzük, hogy Európa valamely országának egyetemén kétszáz tanszék működik. Mint égből a mennykőcsapás, hirtelen pénzt kell megspórolni. Ezért azt találják ki, hogy a tanszékek közül tizet kiemelkedőnek minősítenek, és azok vezetőit hősöknek. Juttatásukat ösztönzéseképpen megháromszorozzák. Ugyanakkor nyugodtan a felére lehet csökkenteni a többi tanszékek költségvetését, vezetőiket lustáknak minősíteni és juttatásuk felére csökkenteni. A megspórolt pénz a kiemelt egységek díjazása ellenére komoly összeg. Ezzel együtt pedig a jó elnyeri jutalmát, a rosszat pedig megbüntetik... Egyszeriben a business-élet a társadalom legmagasabb mércéjévé válik. Episztémikus változásról van szó, vagy csupán agyrémről, méconnaissance-ról?"

Ebben a helyzetben, azaz a jelen-értelmezésben, Tarasti felteszi azt a kérdést, és ezzel Morrison is túlmutat, hogy lehet-e olyan szemiotikai diskurzust kialakítani, mely képes lenne e számunkra fontos kérdéseket kezelni, megérteni, ráadásul a problémákból kiutat is találni? Ha igen, akkor milyennek kell lennie? Szemiotika lenne az, vagy valami más? Hogyan nevezhetnénk el? Milyen alapokkal kell rendelkeznie? Tarasti ebben a könyvében erre a kiindulópontonra keresi a választ, ezért is említettük a fentiek során, hogy kidolgozás alatt álló elmélettel lesz dolgunk. A kötet egyéb tanulmányai, melyek az újabb szemiotikai módszereket: a szenvedély (Greimas nyomában), a vallás (Eco szerint), a hely (Bromstól kiindulva), az archeológia (M. Foucault szerint) szemiotikáját körvonalazzák, végül is az egzisztenciális szemiotika felől is megmértetésre kerülnek.

Tarasti ezt az új, lehetséges elméletet, mely mégiscsak szemiotikai, egzisztenciálisnak nevezi. Egyfelől azért, mert valóban a lét kérdéseire keresné a választ, s e szemiotika így akár szemiozófiának is nevezhető. Valószínű ezért viseli e témát tárgyaló könyvbéli egység a *Semiosofia* címet (p. 9-121). Másfelől a jelenlegi válságokból megváltó „újkomolyságú korszak” hangulatbeli hasonlóságot mutat a világháború után megjelenő egzisztencializmussal. Ettől Tarasti véleménye szerint abban mégis különbözik, hogy a korábbi helyzetben pusztán csak előre lehetett nézni, és a

múltbeli katasztrófák után csak jobbra számítani, míg a posztmodern kor végén létezik egy múltba tekintő nosztalgia is, hisz sokat veszítettünk, de még rosszabb is következhet (p. 138-139).

Tarasti abban látja saját elméletének újdonságát a korábbi szemiotikai rendszerekhez képest, hogy e szemiotika a szubjektum és jel közötti viszonyt közelítené meg, valamint a jeleket a saját egzisztenciális környezetükben kutatná (p. 67). Nem törekszik viszont feltétlenül osztályozásra, strukturálásra, mint a korábbi elméletek, melyek úgy beszélnek bizonyos jelenségekről, mintha azok valóban lennének, és csak úgy lennének (p. 12). Tarasti olyan filozófiákat is áttekint, melyek valamelyes vonatkozásban egzisztenciálisnak nevezhetőek. Így nyer jelentőséget Heidegger, Sartre, Kirkegaard világa. A Tarasti által fontosnak vélt kategóriák közül, melyeket saját elmélete nézőpontjából elemez, különösen fontos szerepet játszik a *Flux* (p. 13), *Dasein* (p. 14), *Gelassenheit* (p. 20), *Passión* (p. 69), *In-sein/Ausser-sein* (p. 14), *Endosign/Eksosign* (p. 28), *Tagadás/Állítás*, *Strukturális/Egzisztenciális* (p. 50), *Autentikus/Nem Autentikus* (p. 92), *Etre-pour-soi/Etre-en-soi* (p. 32), *Trans-ascendance/Trans-descendance* (p. 36).

E nagy változatosságot mutató és összetett háttérrel rendelkező kategóriák Eero Tarastinál olyan jelenségszemléletbe illeszkednek, amely egyfajta virtuális világot kutat, ahol a szubjektum és objektum közötti térben vagyunk, és az (elő)jeleket még akkor figyelhetjük meg, mielőtt még jelekké válnának. A kötet ebből a szempontból izgalmas olvasást, kalandot kínál az olvasónak anélkül, hogy végleges képet adna a felvetett kérdésekről. Így ami a könyv előnye, a könyv hátrányává is válik. Lehetséges, hogy az egzisztenciális szemiotikáról csupán tépelődő ellentmondásokon keresztül lehet beszélni? A szerző ezt az álláspontot látszik vállalni, és sokrétűen számol be róla.

B 169 290

